

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРИФРАЗ (на матеріалі закарпатської періодики)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 17

УДК 811.161.2'373:070(477.87)

Пискач О., Ліва Н. Структурно-семантичні та стилістичні особливості перифраз (на матеріалі закарпатської періодики); 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У статті аналізується близько 400 перифрастичних зворотів, що вживаються на шпальтах закарпатських газет. Автори розглядають перифрази на означення осіб, топонімів, рослин і тварин, абстрактних понять та ін.

Ключові слова: перифрази, структура перифраз, семантика перифраз, стилістичні функції перифраз.

Resume. The article under consideration analyses about 400 periphrases, being used in newspaper texts. The authors consider periphrases which denote persons, plants, animals, abstract notions, place names etc.

Key words: periphrases, the structure of periphrases, the semantics of periphrases, stylistic function.

Перифрастичні звороти – одне з джерел поповнення синонімічного багатства мови. У них виявляється прагнення мовців до максимально влучного, образного, експресивного викладу думки. На відміну від фразеологізмів, які формуються у мові протягом тривалого часу, перифрастичний зворот, на думку І.Ю.Кобилянського, нерідко виникає відразу, у готовому вигляді як реакція на факти конкретної дійсності, як результат образно-метафоричного бачення явищ [3]. Перифрази мають метафоричний, рідше – метонімічний характер і містять певну оцінку, зокрема емоційну (“зоряні брати” – космонавти, “коричнева чума” – фашизм), викликану ефемістичними причинами (“вічна хата” – могила, “хвороба століття” – рак), необхідністю уникнути тавтології (“геніальний Кобзар”, “народний поет України”, “основоположник нової української літератури” – Тарас Шевченко; “головне джерело кисню”, “зелене багатство планети”, “зелений одяг землі”, “легені планети” – ліс) [14, 471].

Мовознавці по-різному підходять до визначення природи перифрази. Це питання порушувалося у працях І. Кобилянського [3], Є. Регушевського [13; 14], М. Коломійця [5], О. Юрченка [18], А. Смерчка [16], І. Мілевої [10] та інших дослідників. О. Юрченко наводить 6 різних поглядів на означену проблему. При цьому одним із основних є питання, як тлумачити перифраз – як троп, фігуру, прийом номінування [18, 12]. Ми розуміємо під перифразою (перифразом) словосполучення (зрідка речення), що є образно-переносним і описовим найменуванням предметів, явищ істот, осіб тощо.

Перифрази поділяють на загальнономовні (ті, що функціонують у різних стилях мовлення і авторство яких утратилося) та індивідуально-авторські, що можуть згодом ставати загальноновживаними, крилатими словами, наприклад: “найменший брат” (трудовий народ) – Т. Шевченко, “досвітні огні” (революційні ідеї) – Леся Українка, “голос духа” (революційні заклики) – І. Франко. Окремі перифрази – полісемічні (“чорне золото” – вугілля,

нафта; “хліб промисловості” – метал, кам’яне вугілля) або ж вступають у синонімічне відношення (“блакитне паливо”, “голубе паливо”, “голубе золото”, “дешеве паливо” – газ, “горючий камінь”, “сонячний камінь”, “чорне золото”, “хліб промисловості” – кам’яне вугілля). Частина загальноновживаних (традиційних) перифраз втратила свій зв’язок з конкретним ситуативним чи контекстуальним уживанням і перетворились у фразеологізми (“головою накласти” – загинути, “пустити червоного півня” – спалити, “слізьми вмиватися” – плакати) [14].

Дослідження перифраз у мові ЗМІ вважаємо актуальним хоча б тому, що саме преса є потужним джерелом виникнення й поширення цих експресивних засобів, які збагачують загальнонародну українську мову. Це однаково стосується й мови закарпатських газет, на шпальтах яких виявляються колоритні образні звороти, котрі частково вже були об’єктом нашого дослідження [12]. Так чи інакше на перифрази у художньому та публіцистичному тексті звертало увагу чимало українських і російських дослідників, серед яких М. Пилинський, А. Свашенко, Л. Жулинська, А. Кожин, П. Колосков, Л. Синельникова, В. Уткіна, Л. Шубіна, Є. Макаренко, В. Костомаров, Г. Шаповалова та багато ін. Однак шпальти газет щодалі рясніють новими цікавими перифразами, які слід збирати й аналізувати, що дасть можливість укласти новий словник перифраз.

Опрацювавши близько 500 номерів газет “Новини Закарпаття”, “Ужгород”, “Срібна Земля” та “Фест” за 2004–2006 рр., ми виявили близько 400 перифраз, що репрезентують такі семантичні групи: перифрази на означення осіб; перифрази на означення топонімів; перифрази на означення рослин і тварин; перифрази на означення речовин і матеріалів; перифрази на означення конкретних і абстрактних понять.

Перифрази на означення осіб становлять у кількісному плані найбільшу групу назв – 140. Вони створені з урахуванням роду занять, притаманних конкретній особі: *співаючий ректор* (М. По-

плавський), шаховий король (Г.Каспаров), шаховий маестро (Й.Сотмарі), майстер пера і мікрофона (журналіст) та ін. Вагоме місце посідають перифрази, що відображають риси характеру, звички, стиль поведінки та спосіб життя певних осіб: американський танкер (К.Райз), гуцульський аристократ (вчений М.Тиводар), “дика штучка” Голлівуда (так назвали акторку М.Гріффіт не тільки за її витівки, а й, вочевидь, внаслідок асоціації з її героїнею у фільмі “Дика штучка”), діти вулиці (безпритульніки), сірий кардинал Кучми (В.Медведчук), тихий браконьєр (грибар), шанувальник колумбового зілля (курець), державний муж (народний депутат), божжа людина (священик) та ін. Наприклад: Минулого вівторка українські майстри пера і мікрофона відзначили День журналіста (НЗ, 10 червня 2006, № 72-73, с.3); Я попросила дати коментарі “державного мужа” (НЗ, 18 серпня 2005, № 123, с. 7.); Серед хворих трапляються пияки-бешкетники, які, може й хотіли б похуліганити, та “божих людей” ганьбляться (Ф, березень 31-6 квітня 2005, № 13, с. 6.).

Перифрази на означення топонімів нараховують 84 назви. У них відображається безмежна любов до рідної закарпатської землі, щире вболівання за її красу. Так, з одного боку, Ужгород – це місто майбутнього, найдавніше місто нашого краю, а з другого – це кримінальна столиця, немита громада, столиця нелегальної міграції тощо. Закарпаття журналісти називають зачарованим краєм, землею без імені, краєм садів і виноградників та ін. Наприклад: Село Крива, що на Хустщині, називають закарпатською Венецією: сільським транспортом частенько слугують тут чайки та човни, якими тутешні мешканці добираються до своїх земельних паїв, їдять у гості до сусідів чи родичів (Ф, 23-29 листопада 2006, № 42, с.12); На сьогоднішній день в “немитій громаді”, населення якої збільшилось у 3-5 разів порівняно з 30-ими роками, не працює жодна лазня (НЗ, 4 лютого 2006, № 11-12, с. 13.); Іршава вирішила бути оригінальнішою і провести свято спиртних фруктових напоїв. Тим паче, її давно заочно називають столицею закарпатської сливовиці (Ф, травень 27-2 червня 2004, № 20, с. 4).

Перифрази на означення рослин і тварин налічується 40. Такі звороти вживаються переважно в науково-публіцистичних замітках, де порушено екологічну проблему та проблему охорони здоров'я. Так, описуючи лікарські властивості рослин, журналіст називає останні образними описовими зворотами корінь життя (женьшень), чарівна скринька вітамінів (обліпиха), чорні перлини здоров'я (чорниця), козацька трава (кропива), український женьшень (чистотіл) тощо. Щиро вболіваючи за збереження і примноження флори і фауни закарпатського краю, автори статей створюють чудові перифрази: окраса Ужгорода (каштани), краплина сонця (суниця), світове дерево (ялина), священне дерево (дуб), ніжний сміх Мавки (конвалія) та ін., які не

можуть залишити читачів байдужими до порушених проблем. Наприклад: Завдяки високому вмісту вітамінів С, В і К “козацька трава” підсилює обмінні процеси (Ф, 17-23 листопада 2005, № 46, с. 6.); Початок літа на Закарпатті віщують „краплини сонця”, що досягають (Ф, 30 березня-5 квітня 06, № 12, с. 14); “Нижний сміх Мавки” має в собі смертельну отруту і цілющу властивість (НЗ, 25 лютого 2006, № 23-24, с. 8.).

Серед 58 перифраз на означення речовин і матеріалів переважають назви продуктів харчування та ліків. Наприклад: наркотики щастя (фрукти), другий хліб (картопля), другий український хліб (сало), оберіг для печінки (кава), оковитий напій (горілка), напій богів (мед), сонячний напій (вино). Наприклад: Буде представлено кілька видів «напою Богів»: гречаний, з акації, смерековий та ін. (Ф, квітень 27-3 травня 2006, № 16, с. 3); “Другий український хліб” у шані і на Міжгірщині (НЗ, 7 лютого 2006, № 13, с. 1.); „Наркотики щастя” у нашій тарілці (з.) (Ф, 8-14 липня 2004, № 26, с. 16).

Перифрази на означення конкретних і абстрактних понять налічується 134. У складі конкретних переважають назви предметів побутового вжитку, часто вжиті з гумористичною метою: волога кімната (ванна), американське диво, річ для лінивих (мікрохвильова піч), однорукий бандит (ігровий автомат), односторонній “блондин” (холодильник) та ін. Наприклад: У „вологій кімнаті” туристи можуть прийняти душ і перевдягнуться (Ф, 19-25 січня 06, № 2, с. 16); Проходячи повз „однорукого бандита”, Джозефін Кроуфорд вирішила кинути кілька монет і зіграти (НЗ, 29 квітня 2006, № 55-56, с. 16). Зовсім небагато перифраз на означення абстрактних понять: тихе полювання (грибарство), червона чума (комунізм), четверта влада (журналістика) тощо: “Тихе полювання” в Карпатах не таке вже й безпечне (НЗ, 10 вересня 2005, № 135-136, с. 16.); Якщо від чуми можна вберегтися вином або вакциною, то від «червоної чуми» порятунку немає (Ф, квітень 27-3 травня 2006, №16, с. 12). Хвороби журналісти називають апельсиновою шкідливою (целюліт), чумою століття (СНІД), амурною хворобою (сифіліс) та ін.: «Чума століття» нині проникає у «нормальні» сім'ї (Ф, 9-15 грудня 2004, № 48, с. 12); Амурна хвороба (з.) (Ф, 23 лютого-1 березня 06, № 7, с. 12).

Грамаітична структура досліджених нами перифраз різноманітна. Найбільш уживаними є іменні перифрази-словосполучення типу іменник + прикметник, іменник + іменник у родовому відмінку, а також зрідка комбінації цих структур, майже половина яких є заголовками газетних статей. Наприклад: Мойсей постмодерну (Ф, 24-30 червня 2004, № 24, с. 15) – Франц Кафка; Найбожевільніший диктатор світу. Сапармурат Ніязов прославився безглуздими законами та самообожнюванням (Ф, травень 27-2 червня 2004, № 20, с. 15) – Сапармурат Ніязов (колишній президент Туркменістану); Буфер для темношкірих мігрантів (Ф, 4-10 березня 2004, № 8, с. 6) – Україна;

Місто парадоксів (НЗ, 29 квітня 2006, № 55-56, с. 5) – М. Луганськ та ін.

В аналізованих матеріалах вживаються загальнономовні та індивідуально-авторські перифрази з відчутною перевагою останніх. Серед загальнономовних частими на шпальтах газет є, зокрема, такі: *батько народів* (Й.Сталін), *газова принцеса, помаранчева леді* (Ю.Тимошенко), *жриця кохання* (повія), *люди в білих халатах* (лікарі), *майстер пера і мікрофона* (журналіст), *майстер пензля* (художник), *мішок з грошима* (багатій), *золотий голос України* (Т.Повалій), *голубе паливо* (газ), *ніжки Буша* (курячі стегна), *залізна конячка* (автомобіль), *чотириногий друг* (собака), *червона планета* (Марс) та деякі інші.

За нашими спостереженнями, перифрази в публіцистиці вживаються у двох основних функціях: нейтральній (номінативній) та емоційно-експресивній.

Нейтральна функція перифраз (переважно загальноновживаних) полягає в тому, що вони допомагають якнайкраще, якнайповніше висловити думку і виступають при цьому засобом синонімії. Така функція притаманна здебільшого перифразам на означення топонімів та конкретних і абстрактних понять і проявляється найчастіше у заголовках статей, які, з одного боку, інтригують читача, а з другого, відображають ідейний зміст публікації. Часто нейтральна функція перифраз переплітається з образною. Наприклад: *майстер бібліотечної стратегії* (бібліотекар Валентина Лехцер), *майстер епічного пейзажу* (художник Антон Кашшай), *брат депутата* (Володимир Кличко), *Мойсей постмодерну* (Франц Кафка), *зукульська столиця* (м.Рахів), *місто над Латорицею* (м.Мукачєво), *місто над Ужем* (м.Ужгород), *село під Маковицею* (с.Кибляри), *місце вічного відпочинку* (кладовище) та багато інших. Наприклад: *Минув рік з дня відомих подій у місті над Латорицею* (Ф, 21-27 квітня 2005, № 16, с. 4.); *Церква була свідком народження і складного історичного поступу міста над Ужем* (Ф, квітень 28-4 травня 2005, №17, с.14.); *Проблеми на місці вічного відпочинку* (з.) (Ф, 3-9 червня 2004, № 21, с.6).

Емоційно-експресивна функція перифраз проявляється в таких різновидах:

а) *урочисто-піднесена* (властива перифразам, що несуть позитивний емоційний заряд, допомагаючи якнайяскравіше охарактеризувати описуваний предмет чи явище, викликати захоплення ними чи симпатію до них): *бджілка служби* (листоноша), *видатний син Волині* (У.Самчук), *закарпатський соловейко* (співак Іван Попович), *король гір* (олень), *жива кров берізки* (березовий сік), *живі краплі дощу, застигли сльози моря, сліди морських дів* (перли), *символ життя* (вода), *символ багатства й вічності* (сіль) та ін. Наприклад: *Що "гори говорять" про видатного сина Волині?* (НЗ, 23 серпня 2005, № 124-125, с. 8.); *Закарпатський соловейко став на лижі на новому витязі в рідному селі* (з.) (Ф, 12-18 січня 06, № 1, с. 2); *Цього тижня буде перший*

за 8 років виступ «золотого голосу України» в Ужгороді, - навіть трохи не віриться (Ф, травень 27-2 червня 2004, № 20, с. 14);

б) *гумористична* (дотепні перифрази виступають засобом незлого сміху): *жовта преса минулого, менеджер минулого* (сваха), *посол Гіменей* (звідниця), *співаючий ректор, юний орел* (М.Поплавський), *лицарка швабри і мітли* (прибиральниця), *розбивач цеглин* (силач), *добрий радник* (сусідка), *італійська дама* (курка), *собача радість* (ліверна ковбаса), *китайська стіна* (паркан), *зброя літа* (купальник), *гачок для окулярів* (ніс), *високий і стрункий хлопець, холодний друг* (холодильник), *цариця кіно* (попкорн), *козацька віагра* (кропива) тощо. Наприклад: *"Італійські дами" дають 360 яєць на рік* (Ф, вересень 29-5 жовтня 2005, № 39, с. 2.); *У минулому, радянському, житті ліверна ковбаса мала спеціальну назву – „собача радість"* (Ф, 12-18 січня 06, № 1, с. 12); *Дівчата розповіли, що відшукати "есесерівську сукню" було нелегко* (Ф, 2-8 червня 2005, №22, с. 2.); *Гачок для окулярів* (з.) (Ф, 3-9 березня 2005, № 9, с.16.); *«Юний орел» нарешті приїхав на Закарпаття, але надовго тут не затримався* (з.) (Ф, 20-26 травня 2004, № 19, с. 2);

в) *сатирична* (за допомогою перифраз журналіст висловлює критичне, (здебільшого негативне) ставлення до описуваного). Найбільше ця функція характерна для перифраз на означення осіб (часто відомих політиків): *мішок з грошима* (багатій), *барвисті плазуни* (народні депутати), *мукачівський феодал* (В.Балога), *вароський панок* (С.Ратушняк), *вірні пси-баложата, лакеї мукачівського феодала* (прихильники В.Балоги), *ужгородський перекотиполе* (Н.Шуфріч). Наприклад: *Сучасні жінки хочуть вийти заміж за "мішок з грошима"* (НЗ, 20 серпня 2005, № 124-125, с. 12.); *„Вірні пси-баложата" - це про них – тих, кого ЩОЙНО обрали закарпатці на найвільніших виборах* (НЗ, 29 квітня 2006, № 55-56, с. 4); *"Вароський панок" мобілізує почуття усіх незадоволених* (Ф, 26-31 серпня 2005, № 34, с. 4.); *Ужгородський перекотиполе уже й не черкащанин, тепер він – кримчак* (Ф, 20-26 квітня 2006, № 15, с. 4);

г) *співчутлива* (перифрази виражають співчуття до певних осіб, що характерно здебільшого для матеріалів, у яких порушуються гострі соціальні проблеми): *пастух білих ведмедів* (ув'язнений), *зозуліні діти, діти вулиці* (безпритульніки), *людина дна* (алкоголік) тощо: *У далекому Заполяр'ї «пастухом білих ведмедів» 17-річний хлопчина з Великих Ком'ят Іван Томей став у 1948 році, одягнувши робу «зека», засудженого за ст. 54 з мотивацією: зрада Батьківщини* (Ф, 5-11 серпня 2004, № 30, с. 12); *«Зозуліні діти». Майже 2 тисячі закарпатських дітей є сиротами при живих батьках* (Ф, 21-27 жовтня 2004, № 41, с. 6); *Андрійко не знає, що тато і мама – ті, яких у суспільстві таврують словом „люди дна"* (НЗ, 7 червня 2006, № 71, с. 4).

Деякі з опрацьованих перифраз не можна вважати вдалимими, оскільки вони не передають точної характеристики предмета чи явища, а зміст їх не зовсім зрозумілий, двозначний, навіть суперечливий: *золотий вареник, заручник честі* (кухар), *плід любові* (книга), *прибульці зі світу блаженства* (немовлята), *червоний барон* (так названий М. Шумахер через колір свого автомобіля) та ін. Впадають в око й оказіональні перифрази: *надзвичайний міністр* (міністр із надзвичайних ситуацій), *найхімічніший учитель* (учитель хімії, що визнаний найкращим) тощо. Не всі з проаналізованих перифраз контекстуально виправдані. Інколи складається враження, що журналісти створюють їх, аби похизуватися мовною вправністю, не враховуючи стильової доречності й функціональних властивостей цих образних зворотів. Крім того, надмірне захоплення індивідуально-

авторськими перифразами на шпальтах газет часто утруднює сприйняття тексту, а зловживання загальномовними призводить до нівелювання, стирання позитивних їх якостей і перетворення на мовні штампи (або газетизми) – одиниці, що не мають інформативної чи експресивної цінності (*голубе паливо, чорне золото, королева полів, солодкі корені* тощо).

Отже, у сучасному публіцистичному тексті перифрази посідають особливе місце, виступаючи важливим засобом урізноманітнення, емоційно-стилістичного збагачення мови. В обстежених текстах активно функціонують описові та образно-оцінні перифрастичні звороти. Для художньо-публіцистичних жанрів характерні переважно образні перифрази, що виконують оцінну функцію, описові ж не мають стильових обмежень.

Література

1. Бельчиков Ю.А. Перифраза (перифраз) // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева.– М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 371.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів.– К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Кобилянський І.Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки (на допомогу керівникові лінгвістичного гуртка) // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1.– С. 51–55.
4. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Короткий словник перифраз / За ред. М. М. Пилинського. – К.: Рад школа, 1985. – 152 с.
5. Коломієць М.П. Фразеологізація парафрастичних зворотів (На матеріалі мови газет) // Журналістика: Преса, телебачення, радіо.– 1977.– Вип. 3.– С. 72 – 78.
6. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе.– М.: Изд-во Московского ун-та, 1971. – 268 с.
7. Куньч З. Риторичний словник.– К.: Рідна мова, 1997. – 342 с.
8. Макаренко Є.А. Синонімічні функції перифрастичних конструкцій у газетному тексті // Журналістика: преса, телебачення, радіо. – К., 1989. – Вип. 21. – С. 159–166.
9. Мацько Л.І. та ін. Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 463 с.
10. Мілева І.В. Евфемізм – дисфемізм – перифраза // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.– Харків, 2004.– № 632.– С. 41 – 75.
11. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – К., 1993. – 248 с.
12. Пискач О.Д. Перифрази в газетно-публіцистичному тексті (на матеріалі закарпатської преси) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць.– Ужгород, 2005.– Вип. 8.– С. 245 – 251.
13. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1984. – С. 41 – 42.
14. Регушевський Є.С. Перифраз (перифраза, парафраз, парафраза) // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – С. 471–472.
15. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1985.
16. Смерчко Антон. Про сучасні новотвори парафрастичного типу // Вісник Львів. ун-ту: Серія філол. – 2000. – Вип.28. – С. 121–124.
17. Шаповалова Г.В. Експресивні словосполучення як інструмент образного мислення журналіста // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія.– 2003.– Вип. 8. – С. 128–133.
18. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови: Навчальний посібник. – Х., 1983. – Ч. I. – 119.

Пискач Ольга Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету.

Ліва Наталія – студентка українського відділення філологічного факультету Ужгородського національного університету.